

| KLAUS LARSEN: *Den blege rytter. De store epidemier der formede Europa 1300-1700*, Munksgaard, København 2017, 320 s., 299,95 kr.

Forfatteren er journalist ved *Ugeskrift for Læger* og har et omfattende medicinsk-historisk forfatterskab bag sig. Sammen med professor Kurt Jacobsen skrev han i 2007 *Ve og Velfærd* om lægevidenskabens og det danske sundhedsvæsens historie siden år 1800 (ajourført udgave 2017, så man fik Sundhedsportalen i perspektiv). Klaus Larsen udgav endvidere i 2012 *Dødens teater* om udviklingen af medicinen og især kirurgien i 1600- og 1700-tallet. Han har i sit forfatterskab lagt vægt på at se sygdommenes og lægevidenskabens historie i en både medicinsk og samfundsmæssig sammenhæng. Som undertitlen angiver, er det hans tese, at epidemierne direkte „formede Europa“.

Klaus Larsen er naturligvis ikke den første, der har fremsat disse synspunkter, men han går nok længere i sin påstand om konsekvenserne af epidemierne end de fleste af hans forgængere. På side 9 formulerer han sin tese således:

Pesten førte til en radikal omskabelse af middelalderens Europa. Den undergravede kirkens autoritet og såede frøene til Reformationen. Den førte til sociale omvæltninger, indvarslede en videnskabelig og filosofisk revolution og fødte renessancen.

Forfatteren giver en velskrevet oversigt over udbredelsen af den sorte død i 1300-tallet i Europa, selv om et eller flere kort unægtelig ville have lettet forståelsen. I de mange undersøgelser af Danmarks historie i 1300-tallet helt tilbage til Det Nordiske Ødegårdsprojekt i 1960'erne er det nærmest en fastslået kendsgerning, at overgangen fra en middelalderlig landbrugsstruktur baseret på hovedgårde, der igen bestod af brydegårde drevet af jordløse gårdsæder, blev afløst af en struktur, hvor brydegårdene blev udstykket til ret store fæstegårde, ofte i regulerede landsbyer, hvoraf mange har overlevet som kernen i det danske landbrug lige til slutningen af 1900-tallet som familiebrug. Klaus Larsen har s. 36-37 ikke helt forstået dette.

I øvrigt mener Knud Larsen, at pesten bevirkede en selektion af befolkningen, således at sygdommen dræbte de svageste, mens de, der havde det bedste immunforsvar, overlevede og derved skabte en bedre arvemasse. Han bygger sin teori på undersøgelser fra engelske kirkegårde, men materialet virker ikke helt overbevisende. Mine egne undersøgelser fra Danmark i 1711 viser klart en overdødelighed af voksne kvinder under pesten, men det kan nu heller ikke forklares. Derimod kan der næppe være tvivl om, at de voldsomme dødstal under pestepidemierne (og andre epidemier i senmiddelalderen) skabte et

underskud på arbejdskraft, som nødvendigvis måtte have sociale og samfundsmæssige konsekvenser.

På side 40 skriver forfatteren: „Den sorte Død var med stor sandsynlighed den pest, som skyldes bacillen *Yersinia Pestis* altå byldepest/lungepest, der overføres fra rotter til mennesker ved bid af loppen *Xenopsylla cheopis*“. Jeg er enig, men i betragtning af, at der i mange år har raset en videnskabelig diskussion om netop dette, og at professor Ole Benedictow i 2010 udgav en hel bog om problemet (Ole Benedictow: *What disease was plague?* Leiden 2010), synes jeg, at det havde fortjent en bredere omtale. Bogen nævnes mærkeligt nok ikke i bibliografien.

På trods af alle rædslerne mener Klaus Larsen (s. 42), at „katastrofen frigjorde en masse produktive kræfter, udglattede sociale uligheder og rokkede ved kirkens magt.“ Om det sidste skriver han i et spændende kapitel, at kirken forgæves forsøgte at overbevise menighederne om, at pesten var Guds straf: „De første frø til Reformationen godt 100 år senere blev sået under Den sorte Død“ (s. 52)!

Forfatteren folder sig rigtigt ud, da han s. 105 ff. når til at beskrive de sygdomsmæssige konsekvenser af kontakterne mellem Europa og Amerika fra 1492 og frem. Han mener, at henved 90 % af den indfødte befolkning i Amerika døde af smitsomme sygdomme (kopper og plettyfus) bragt derover af europæerne, og at den skrækkelige sygdom syfilis, som spanierne havde med tilbage, hurtigt spredte sig over store dele af Europa, Afrika og Asien og derved blev til en *pandemi*.

Det er interessant, at på dette tidspunkt omkring 1500 var statsmagten mange steder blevet så magtfuld, at der kunne gennemføres foranstaltninger til at dæmpe epidemierne. Klaus Larsen nævner således kong Hans' forbud i 1496 mod offentlige badstuer, og at „offentlige kvinder og skøger“ skulle bære en rød og sort hue. Vellykket er også hans sammenligning mellem samfundets reaktion på syfilis i renæssancen og på hiv/aids-epidemien i 1980'erne, fordi begge sygdomme primært bliver overført gennem seksuel kontakt. På side 115 skriver forfatteren:

De smittede (med syfilis) blev udstødt af samfundet og fordømt af kirken. Ikke alene var sygdommen et bevis på hor; den var selve Guds straf over skørlevnerne. De smittede, og i særdeleshed de kvindelige, blev lagt for had: De var selv ude om det. De havde haft næsen - og åndet - for langt fremme, og nu fik de, hvad de havde godt af. Den parringslyste renaissance vendte på en tallerken og blev til himmelvendt pietisme.

Der er ingen tvivl om, at i det lange perspektiv har Klaus Larsen ret, men der gik dog 200 år efter 1500, før pietismen slog igennem.

Kapitel 16 om kopper er et af bogen bedste. Klaus Larsen gennemgår hovedtrækkene i den skrækkelige sygdoms globale historie fra oldtiden og til 1810, da det i Danmark blev lovpligtigt at vaccinere alle børn. I betragtning af hvor alvorlige de tilbagevendende epidemier var, er det mærkværdigt, at forfatteren ikke nærmere omtaler den sundhedsmæssige revolution, da landlægen Edward Jenner i England i 1796 påviste, at vaccination med kokopper kunne gøre mennesker immune mod kopper, der skyldes et virus, *variola*. På trods af at det var midt under Napoleonskrigene, spredtes vaccinationen mod kopper lynhurtigt over hele Europa, og i 1810 blev det i Danmark lovpligtigt, at alle børn skulle være vaccinerede, før de kunne blive konfirmeret. Omkring 1970 var kopper udryddet over hele verden, og vaccinationerne blev indstillet, men forfatteren udtrykker bekymring over, at *variola* vil kunne bruges som terrorvåben. Det samme gælder nok flere andre smitsomme sygdomme.

I kapitel 21: „Det dødbringende 1600-tal“ behandler forfatteren især de meget voldsomme epidemier 1653-54 på Bornholm og på Sjælland. Det er dog i den forbindelse mærkeligt, at han ikke i bibliografien nævner den centrale undersøgelse af emnet: Lise Gerda Knudsen: *Pesten græsser. En undersøgelse af pesten i Danmark i 1650'erne*. Landbohistorisk Selskab 2005.

Klaus Larsen giver også en god beskrivelse af ulykkerne i Syd-og Sønderjylland under svenskekrigene, ikke mindst i relation til vore hjælpetropper fra den tyske kejser, kurfyrsten af Brandenburg og kongen af Polen, der alle synes at have forværret situationen ved at bringe smitsomme sygdomme med sig. Også her er det underligt, at forfatteren ikke omtaler det nyeste bidrag til emnet: Mette Dahl Hansen: *I pest, blodsot og andre smitsomme sygers tid. Epidemien 1659-60 i et komparativt perspektiv*. Landbohistorisk Selskab 2011. Klaus Larsens beskrivelse af freden i København 1660, hvor vi mistede Østdanmark, lyder således:

Måske var det gået anderledes, hvis pesten – plettyfus – ikke havde svækket de udenlandske hjælpetropper. 1650'erne havde været et ualmindeligt slemt årti midt i et usædvanligt slemt århundrede. Dødeligheden var af episke dimensioner. Tilbage lå et amputeret Danmark - pestramt, nedbrudt og forarmet.

Det er svært ikke at være enig med Klaus Larsen.

Bogen slutter lidt underligt med kapitel 25: „Det samfund pesten skabte“, hvor forfatteren vender tilbage til middelalderen og igen beskriver virkningerne af den sorte død inden for klædedragt, omgangsformer og de ændrede sociale relationer som følge af manglen på ar-

bejdskraft, og kapitel 26: „Forspil til det moderne”. Her fremhæver han, at et af de felter, hvor man skulle spare på arbejdskraften, var fremstillingen af bøger, og at Johann Gutenbergs trykpresse med løse typer i 1453 helt klart var en revolution. Klaus Larsen har sikkert ret i, at for udviklingen af den anatomiske viden var det afgørende, at resultaterne fra 1500-tallets dissektioner af lig takket være de trykte medier hurtigt blev spredt over hele Europa.

Det er en god og perspektivrig bog, Klaus Larsen har skrevet. Dertil bidrager de særdeles mange og flotte illustrationer fra gamle stik og træsnit samt malerier, som forfatteren har indsamlet fra mange museer verden over. Afslutningsvis skal det nævnes, at mens Klaus Larsens bog var i trykken hos Munksgård, udkom der på FADL's Forlag 2016 en bog om næsten samme emne: *Verdenshistoriens største epidemier*, 264 s., af Jakob Eberhardt, der er historiker og journalist. Bogen minder på mange måder om Klaus Larsens med den afgørende forskel, at Jakob Eberhardt fører historien om epidemierne helt frem til nutiden med aids, og at han ikke lægger så megen vægt på de samfundsmæssige konsekvenser af epidemierne som Klaus Larsen. Derimod beskriver han indgående kolera, tuberkulose, polio m.v. En anden forskel er, at Jakob Eberhardt giver en uddybende redegørelse for de enkelte sygdommes årsag. Så hvis den interesserede læser virkelig vil fordybe sig i de store epidemiers historie, skal hun læse både Klaus Larsens og Jakob Eberhardts bog.

Da markedet for populære bøger om sygdomshistorie næppe er særlig stort, havde det nok været en god idé, hvis de to forfattere og deres forlag var gået sammen om at udgive én god bog om dette spændende emne.

Karl-Erik Frandsen

| UWE ALBRECHT (RED.): *Corpus der mittelalterlichen Holzsulptur und Tafelmaleri in Schleswig-Holstein Band 3*. Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen auf Schloss Gottorf, Verlag Ludwig, Kiel 2016, 359 s., 69 euro.

Dette er en fremragende materialepublikation. Bindet er det tredje i en serie på fem, der skal publicere al middelalderlig træskulptur og tavlemaleri, hovedsagelig alterfigurer, altertavler og krucifikser, i Slesvig-Holsten og Lübeck. De første to bind behandler Lübeck og forelå 2013; det nu foreliggende rummer samlingerne på Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte Schloss Gottorf. De følgende to bind skal dække henholdsvis Syd- og Nordslesvig.

Genstandene på Gottorf går tilbage til en privatsamling tilhøren-